

UMREŽENO DRUŠTVO

Sažetak

Razvoj umreženog društva donio je neke nove elemente u naše živote. Jedan od njih je razbijanje biološkog ciklusa, čime je promijenjeno naše shvatanje radnog vremena i radnog vijeka, kao i odnos prema smrti. Sve to ne treba analizirati kao negativan fenomen, nego kao realnu pojavu s posljedicama koje već vidimo.

Ključne riječi: umreženo društvo, mediji, tehnologija, vrijeme, biološki ciklus.

* * *

Razvoj modernih tehnologija i (post)modernizam, kao bitna odlika kraja XX i početka XXI stoljeća, donijeli su i rapidan razvoj novih tehnologija, koje su promijenile način života. Uvođenje računara i informatizacija inicirali su velike promjene u oblasti kreiranja radnog vremena i strukture radnih mjesta, te u procesima formiranja modela korištenja slobodnog vremena. Mnoga zanimanja su ugašena, ali su istovremeno stvoreni novi oblici rada, razmjene informacija i utjecaja na sferu javnosti.

U tradicionalnom sistemu identitet pojedinca bio je unaprijed projektiran zadatim društvenim ulogama i elementima tog sistema. Ljudi su se rađali i umirali kao članovi određene grupe, ili čvrsto ustanovljenog porodičnog sistema, a pravci kretanja jednog plemena ili grupe, ili određene ličnosti, bili su unaprijed određeni (Kellner, 2004, 381). Međutim, takav koncept, određen biološkom, prirodnom matricom, iz predmodernog doba potpuno se izmijenio u periodu razvoja moderne informatičke tehnologije.

Novo doba, označeno kreiranjem i upotrebom masovnih elektronskih medija, podrazumijeva drugačiji identitet pojedinca. Taj identitet postaje mnogostruk, elastičan, i kao takav stalno je

izložen promjenama, simulacijama i inovacijama od strane svakog pojedinca. Identitet koji je ranije služio plemenu, grupi i kolektivu, u moderno doba postaje dijelom funkcije stvaranja ličnosti, pri čemu se identitet povezuje sa stilom i imageom.

Naša svakodnevica je bitno određena medijima i njihovim porukama. Gledanje televizije postalo je izrazito popularna zabava, pa su Britanci, krajem XX i početkom XXI stoljeća, provodili, prosječno, preko 25 sati nedjeljno uz televizijske ekrane (McQueen, 2000, 13), a slična situacija je i u SAD, gdje gledaoci provedu više od pet sati dnevno pred ekranom televizora.

Podaci koji ukazuju na činjenicu da internet postaje sve važniji medij i sredstvo komunikacije otkrivaju koliko je život savremenog čovjeka nezamisliv bez prisustva masovnih medija. Internet je 1998. godine koristilo oko 150 miliona ljudi, 2000. godine već 320 miliona, a 2005. godine procjene su ukazivale na 720 miliona korisnika internetskih usluga.¹ Osim toga, pokazuje se kako je ubrzan napredak elektronske komunikacije teško pratiti, a još teže predvidjeti granice i efekte tog procesa.

Ono što je u ovom času očito jeste da je modernom čovjeku predodređeno da bude *digitalan*. Stvarnost koju stvara taj čovjek sve je više *virtuelna*, a društvo u kome djeluje počiva na tehnološkoj i informacijskoj paradigmi umreženog društva. Društvo novog doba, umreženo društvo, uspostavlja i novi odnos između prirode i kulture, gdje više ne postoji premoć jednog pojma nad drugim, nego potpuna prevlast kulture koja prirodu pretvara u vlastiti vještački modalitet.

Vrijeme

Ovakva hipoteza zasnovana je na analizi pojedinih elemenata karakterističnih za moderno društvo. Razvoj moderne tehnologije uslovio je kreiranje umreženog društva sa velikim brojem novih osobina i komponenti. Neke od njih su, svakako, transakcija kapitala u djeliću sekunde, stvaranje novih firmi s drugačijim radnim vremenom od onog tradicionalnog, promjenljivo radno vrijeme tokom života, transformacija životnog ciklusa, svojevrsno poricanje smrti i potraga za vječnošću, te formiranje kulture virtuelnog vremena (Castells, 2000, 489).

¹ Campbell, Richard; Fabos, Bettina; Martin, Christopher (1999): *Media and Culture, An Introduction to Mass Communication*. Bedford/St.Martin's, Boston-New York.; str. 39.

Stvaranje *casino* kapitalizma podrazumijevalo je umrežavanje velikog broja firmi širom svijeta, odnosno razvoj globalne ekonomije. Ostvarivanje zarade i protok novca sada se odvija kroz optičke kablove, velikom brzinom, tako da se danas vrijeme javlja kao neka vrsta instrumenta. Umreženi oblik organizacije društva i rada firmi, što je odlika modernog doba, uz snažne računarske sisteme za obradu informacija, sada fleksibilno upravlja vremenom.

Unutar umreženog društva i globalnih procesa došlo je do sažimanja vremena i prostora, te je stvoreno globalno tržište kapitala. Osnovna karakteristika tog tržišta je brzina transakcija², uslijed čega je moguće da se kapital prenosi s jedne na drugu stranu svijeta, između različitih država i bankarskih i privrednih sistema, u periodu od jednog minuta, ili samo nekoliko sekundi.

Ovakav način funkcioniranja modernog kapitala i njegovog prometa pojedini teoretičari nazivaju *elektronički casino*, gdje globalni kockari nisu neki prevaranti i špekulanti, nego velike investicijske banke, razni finansijski fondovi, multinacionalne korporacije i organizacije, odnosno pravno i sistemski organizirani i priznati subjekti koji, po toj logici, ne bi trebali biti ni prevaranti niti špekulanti.

Osim ovog aspekta posmatranja pojma vremena, moderno umreženo društvo obilježeno je s još nekoliko elemenata koji su veoma značajni za analizu tog pojma. Ali, prije nego se pozabavimo identifikacijom fleksibilnog vremena u modernim preduzećima, te transformacijom radnog i biološkog vremena u okviru životnog ciklusa, možemo se osvrnuti na neka mišljenja o kategoriji vremena.

O vremenu kao esencijalnom problemu govorili su mnogi naučnici, filozofi i umjetnici. Prema velikom piscu Borgesu, taj problem nikada neće biti riješen: «Uvek ćemo moći da kažemo, kao sveti Augustin: 'Šta je vreme? Ako me to ne pitaju, znam. Ako me pitaju, ne znam.'»³ Heraklitova ideja vremena prema kojoj niko ne zagazi dva puta u istu rijeku može govoriti o tome kako vode rijeke teku, ali i o tome kako je i sam čovjek neka vrsta rijeke koja je – prolazna.

² O ovome više vidjeti: Castells, Manuel (2000): *Uspon umreženog društva*, Zagreb, Golden marketing; Poglavlje broj 2., str. 99-184.

³ Borges, Jorge Luis (1990): *Usmeni Borhes*, Beograd, Izdavačko preduzeće Rad, str. 62.

Prema Plotinu, postoje tri vremena i sva tri su sadašnjost, dok Platon smatra kako je vrijeme pokretna slika vječnosti (ideja vječnog bitka koja teži da se projektira u druge bitke). Taj proces projekcije vječnog bitka odvija se sukcesivno jer, u suprotnom, čovjek ne bi mogao podnijeti «taj nepodnošljivi teret, to nepodnošljivo rasterećenje» (Borges, 64) bitka vječnosti.

Dalje, Platon smatra kako vrijeme potječe iz vječnosti, tako da bi bilo pogrešno zaključiti da vječnost prethodi vremenu. Zato je veoma zanimljiva misao pomenutog svetog Avgustina prema kojoj «Non in tempore, sed cum tempore Deus creavit caela et terram – Ne u vremenu, već sa vremenom, Bog je stvorio nebo i zemlju» (Borges, 68).

To bi, na određeni način, odgovaralo tumačenjima pojedinih modernih naučnika koji smatraju da razmišljanja o svemiru prije «Velikog praska» (pretpostavljeni trenutak kada započinje povijest svemira) jednostavno nemaju smisla. Takva postavka počiva na ideji da nije bilo prethodnog vremena, odnosno da je svijet počeo da egzistira s vremenom i da se njegova egzistencija odvija sukcesivno.

Newton je postavio ideju o matematičkom vremenu, vremenu koje je jedinstveno u svemiru i koje teče po cijelom univerzumu na jedinstven način. Međutim, tu ideju nisu osporili pojedini filozofi i umjetnici, nego i moderna fizika koja govori o relativnosti vremena, i to ne samo s aspekta subjektivnosti naše percepcije i obrade percipiranih sadržaja.

U svakom slučaju, pitanje vremena jeste veoma bitna kategorija o kojoj promišlja, tražeći adekvatne odgovore, moderna ljudska misao. Ali, u kontekstu ove teme bitno je da se pojam vremena razmatra kao društvena kategorija, te uz pretpostavku da se javlja u jednoj izmijenjenoj dimenziji temporalnosti, ne kao poredak slijeda stvari, što je vrijeme po Leibnizu, nego kao *bezvremeno vrijeme*.

Bezvremeno vrijeme se odvija u situaciji, u određenom društvenom kontekstu u kome faktori potiču dirigitiranu pometnju u slijedu pojava, pri čemu se miješaju vremena u medijima, a redanje događaja «gubi svoj unutrašnji, kronološki ritam i slaže se u vremenskom slijedu koji ovisi o društvenom kontekstu njegove koristi». (Castells, 486)

Ukratko, umreženo društvo, sa svojom informatičkom paradigmom i utjecajem masovnih medija, omogućava kulturu vječnoga i efemernoga – «Ona je vječna zato što unatrag i

unaprijed zahvaća čitav slijed kulturalnih izraza. Efemerna je zato što svaki aranžman, svako osobito slaganje slijeda ovisi o kontekstu i svrsi koju zahtijeva dani kulturni konstrukt.» (Castells, 486)

Ovako shvaćeno vrijeme, koje karakterizira procese u umreženom društvu, možda se ne može vrednovati prema gore navedenim filozofskim kategorijama i promišljanjima. Međutim, jasno je da se o njemu može govoriti s društvenog aspekta i da se ono javlja kao sastavni dio savremenog umreženog društva.

Prostori u umreženom društvu, koji su fragmentirani i rasuti, pokazuju različite vremenske odrednice, i to «od najprimitivnije vladavine prirodnih ritmova do najstrože tiranije vremena sata» (Castells, 491). U umreženom društvu postavlja se pitanje da li prostor organizira vrijeme, jer se prostor, kao materijalna podrška društvenim praksama, sada javlja u različitim oblicima unutar kojih se kreira i različit odnos prema pojmu temporalnosti.

Ovo pitanje je veoma zanimljivo, ali ovdje nas više interesira kako se vrijeme, u društvenom smislu, danas manifestira u umreženom društvu, odnosno kakvi se sve novi odnosi i procesi uspostavljaju na osnovu temporalnosti kakva je prisutna u umreženom društvu. Jedan od tih odnosa vezan je i za promjenu životnog ciklusa, te za drugačiji odnos prema smrti i vječnosti.

Promjene životnog ciklusa

Nova temporalnost je, između ostalog, omogućila i pretvaranje tradicionalnog radnog vremena u jedan novi sistem – sistem fleksibilnog radnog vremena. Stručna radna snaga, koja je u modernom društvu obrazovana na informatičkim tehnologijama, fleksibilno upravlja svojim znanjima i vještinama, odnosno svojim radnim vremenom.

Takav princip je koristan i za umrežene informatičke firme i informatička društva, tako da danas imamo, posebno u centrima umreženog društva, promjenljivo radno vrijeme. Sada se radno vrijeme može skratiti, ili, po potrebi, produžiti, upravo kao što se mogu mijenjati i sadržaji ugovora o plaćanju za izvršene obaveze. Ovo usmjereno upravljanje radnom snagom i radnim vremenom pokazuje da se tradicionalno radno vrijeme promijenilo u umreženom društvu.

Na tržištu se vrijeme više ne posmatra kao sredstvo upravljeno prema linearnom i hronološkom načinu proizvodnje, nego kao diferencijalni, promjenljivi, elastični faktor određen

djelovanjem drugih subjekata – firmi, mreža, privrednih sistema.⁴ Učesnici u globalnim procesima sada nastoje brzo doći do potrebnih informacija, kako bi ih mogli još brže upotrijebiti. Proizvodnja u umreženom društvu označava mogućnost upravljanja kadrovima i materijalom, prateći tehnološki razvoj konkurenata, uz mogućnost ubrzanja, ili, po potrebi, reduciranja proizvodnje.

Osim toga, nova dimenzija temporalnosti dovela je i do promjene trajanja radnog vremena i radnog vijeka. Naime, od 1936. godine, kada su se u Francuskoj radnici izborili za 40-satnu radnu sedmicu, pa do danas traje trend smanjivanja radnih sati. Naravno, danas je primijetno da različite grupacije u društvu nisu jednako opterećene (visoki stručnjaci, uslužni radnici, nestručna radna snaga, menadžerska elita), te da je prisutna ogromna razlika između vrste poslova, njihovog trajanja i cijene sata kada se upoređuju razvijene s nerazvijenim zemljama.

Kraće radno vrijeme i novi, fleksibilni radni rasporedi praćeni su još jednom pojavom: uvođenjem nepotpunog radnog vremena i povremenog rada. Ovo je uslovljeno uključivanjem velikog broja žena u radne procese, kao i mogućnošću da poslodavci biraju radnu snagu na tržištu prema specifikaciji i potrebama proizvodnih procesa. Tako se procjenjuje da skoro jedna trećina zaposlenog stanovništva u razvijenim zemljama nema klasično puno radno vrijeme.

Još jedna vremenska kategorija doživjela je transformaciju u umreženom društvu. Riječ je o dužini radnog vijeka, jer je sada, uslijed angažmana sve većeg broja žena i visokoobrazovane radne snage na tržištu, starosna dob ulaska u radnu snagu sve viša. S druge strane, primijetan je i proces prerane «društvene smrti» velikog broja ljudi iznad 55 godina.

Naime, riječ je o penzionisanju radne snage iznad te starosne granice, a, prema istraživanjima Anne Marie Guillemard, u posljednjih 20 godina došlo je do dramatičnog pada aktivnosti muškaraca u dobi između 55 i 60 godina u visokorazvijenim zemljama.⁵ Tako se procjenjuje da između jedne trećine i preko jedne polovine muške radne snage u pedesetim godinama trajno

⁴ Tako je američka firma Gap 1995. godine nadmašila talijansku multinacionalnu firmu Benetton

prateći ukus potrošača i uvodeći nove modele: Gap je nove modele uvodio svaka dva mjeseca, a

Benetton dva puta godišnje. Prema: Castells, cit. djelo, str. 462.

⁵ Prema: Castells, cit. djelo, str. 468.

napušta tržište i radna mjesta u razvijenim industrijskim zemljama, i to uslijed ranog penzionisanja, slabosti, trajne nezaposlenosti ili nesposobnosti.

Sve ovo je utjecalo na činjenicu da se «treće doba» čovjekovog života pomjerilo prema mlađim grupama stanovništva, odnosno da se sada mijenja životni ciklus, te da moderna društva imaju znatno veći broj penzionisanih osoba i ugroženih socijalnih kategorija. To može rezultirati sve većim sukobom generacija, ali je već danas evidentno kako značajan broj ljudi, još uvijek vitalan i radno potentan, postaje marginaliziran i odbačen od strane tržišta rada.

Ta izmjena životnog ciklusa, gdje sve mlađi ljudi odlaze u prijevremenu penziju, jeste i rezultat djelovanja nove temporalnosti u uvjetima umreženog društva. Uz ovu promjenu došlo je do još jednog važnog sociološkog fenomena. Različito trajanje radnog vremena i promjene životnog ciklusa i radne dobi doveli su i do prestrukturiranja moderne porodice.

Izmjene nisu prisutne samo unutar porodičnih obaveza i poslova, nego je promjenljivo radno vrijeme, koje je u ugovore o radnom vremenu doprlo uglavnom nakon ulaska velikog broja žena na tržište rada, uvjetovalo modeliranje životnog, te radnog vremena i za muškarce različite dobi. Osim toga, promjene koje je umreženo društvo izazvalo u biološkim i društvenim ciklusima značajno utječu na odnose unutar porodica.

Poricanje smrti

Umreženo društvo i novi oblik temporalnosti bitno utječu na transformaciju moderne porodice, a modalitete tih utjecaja možemo analizirati na osnovu postavke – «*Sve su kombinacije moguće i sve su društveno određene.*» (Castells, 472) Ova postavka se odnosi na činjenicu kako je tehnološki napredak omogućio da se biološki i životni ciklusi u modernom kontekstu potpuno razbijaju.

Tako je moguće da žene i u pedesetim godinama rađaju djecu koja, onda, imaju braću i sestre starije od sebe i po 30 godina. Bračni parovi produžavaju vrstu laboratorijskim simuliranjem spolnog odnosa, a «bake rađaju djecu iz jajašaca svojih kćeri» (Castells, 475). Ovo razbijanje biološkog ciklusa ne mora se posmatrati kao negativan i loš proces, ali je jasno kako je riječ o pojavi koja se širi i koja ima svoje uzroke, te, vjerovatno, posljedice.

Moderni čovjek, kao građanin *net-a* i umreženog društva, živi u kulturi koja izbacuje smrt iz naših života. To se ne odvija samo u medijskim sadržajima gdje se smrt, nesreće i bolesti dešavaju samo drugima, nego i u samoj kulturološkoj matrici koja odvaja smrt od života, nastojeći da ljudski vijek predstavi vječnim. Tehnološko-informatički sistem potencira ovu postavku i potiskuje smrt iz umreženog društva.

Napredak tehnologije, nauke, medicinskih istraživanja i usluga tome sigurno doprinose. Međutim, ideja da se može živjeti kao da neće biti smrti jeste jedan od najvažnijih efekata djelovanja umreženog društva na životne i biološke cikluse. Razbijanje tog ciklusa ima svoju veliku podršku u medijskoj produkciji, a odražava se kroz stalnu ideju o potrebi za prevencijom i borbom protiv smrti.

Prevencija poprima opsesivan karakter, jer su mediji preplavljeni različitim upozorenjima, savjetima, uputama i instrukcijama kako ostati zdrav i, što je povezano s modernom subverzijom životnog ciklusa, kako ostati *vječno mlad*. Novine i televizija, kao i različiti sadržaji na Internetu, neprestano nude informacije o tome šta treba jesti, kada i koliko treba trenirati, kakvu odjeću oblačiti, kako smršati i zadržati liniju.

Sve veći broj ljudi troši ogromnu energiju, vrijeme i novac da bi pratio trendove u zdravstvenoj modi i izgledao zdravo i privlačno drugim partnerima. Ta moda (ili *prisilni zdravizam* – coercive healthism)⁶ nameće jedan novi koncept, i to koncept zdravlja kao svojevrsne državne religije i tehnicističkog poimanja ljudskog tijela. Ljudi, koji nikada nisu živjeli duže i zdravije, postaju opsesivno uplašeni za svoje zdravlje, tražeći na svaki način bijeg od smrti.

Poricanje smrti u umreženom društvu nije samo izložilo naša tijela različitim metodama vježbanja, drila i iznurivanja, nego i produciralo skrivenu diskriminaciju svih onih koji ne djeluju preventivno na poboljšanju svog zdravlja (pušači, osobe koje imaju problema s tjelesnom težinom). Osim toga, trka za zdravljem i bježanje od smrti, te ideje o individualnoj konačnosti, stvorili su još nekoliko apsurdnih situacija.

Jedna od njih je da medikoindustrijski kompleks ostvaruje enormne zarade na ljudskim strahovima i bolestima, pa je tako

⁶ Prema: Lončarek, Karmen, *Zdravo, manijo*, tekst, Feral tribune, Split, broj od 2. 7. 2004., str. 32-33.

utvrđeno kako je od 1035 lijekova, koje je američka Agencija za hranu i lijekove odobrila od 1989. do 2000. godine, samo jedna trećina zaista bila nova, dok su svi ostali bili kopija postojećih.⁷

Slična je stvar i sa potenciranjem opasnosti od osteoporoze. Iako farmaceutske reklame insistiraju na podacima prema kojima lijekovi za osteoporozu «smanjuju rizik prijeloma kralježaka za 44 posto», ustvari, apsolutno smanjenje učestalosti je «smiješno malo i iznosi 1,7 posto».⁸ Uostalom, pojedini podaci pokazuju da «čak 91 posto reklama ne daje nikakvu informaciju o uspješnosti liječenja dotičnim lijekom».⁹

Sve ovo govori kako moderan čovjek poriče smrt kroz opsesivnu prevenciju i neprestanu borbu sa idejom o svojoj smrtnosti i prirodnim procesima koji su neumitni i neizbježni. Tome bitno doprinose mediji, koji su veoma bitan element umreženog društva, ali i cjelokupni kulturološki okvir, koji mijenja dosadašnji model temporalnosti razbijajući biološke i životne cikluse.

Završna razmatranja

Moderno doba obilježeno je brzim razvojem tehnike i informatike, što je sve utjecalo na stvaranje umreženog društva. To ne predstavlja kraj povijesti, nego jedan novi model društvenog života koji ima svoje različite posljedice. U ovom radu su naglašene one posljedice koje se odnose na promjenu koncepta vremena kao društvene kategorije. Izvjesno je da se u umreženom društvu mijenjaju pojedini tradicionalni obrasci radnog vremena i radnog vijeka.

Radno vrijeme se skraćuje i postaje promjenljivo, izdiferencirano i fleksibilno. Čovjekov radni vijek se skraćuje, tako da u razvijenim zemljama imamo sve veći broj penzionera. Umreženo društvo spaja vječno i efemerno u jednu novu, medijski upakovanu formu vremena – bezvremeno vrijeme. Posljedica toga je i razbijanje biološkog i životnog ciklusa, pa se u modernoj kulturološkoj matrici mijenja i odnos prema smrti, kao i odnosi unutar porodica.

⁷ Prema: Lončarek, Karmen: *Reklama je pola zdravlja*, tekst, Feral tribune, Split, broj od 16.7.2004., str. 36-37.

⁸ Isti tekst

⁹ Isti tekst

Ove procese ne možemo unaprijed proglasiti negativnim. Ali, njihovo prisustvo predstavlja obavezu da ih analiziramo i prepoznamo budući tok razvoja, kako tih pojava tako i njihovih mogućih posljedica u društvu. Nove tehnologije su omogućile stvaranje kulture koja sada izgleda premoćna u odnosu na prirodu. Takav odnos snaga zaista predstavlja suštinski nov model, u kome preovladava kultura informacije, koja omogućava društvene interakcije i društvenu organizaciju.

Prevlast kulture u novom društvenom poretku, što jeste umreženo društvo danas, ogleda se u logici funkcioniranja metamreže, u kojoj se realizira društvena moć te stvaraju vrijednosni sistemi i kulturni simboli. Metamreža izgleda kao nešto što je u neredu i što nastaje slučajno, bezimeno i nematerijalno. Takav pristup nas može osloboditi odgovornosti za sudbinu svih onih koji su izvan mreže, te odgovornosti za sudbinu samog umreženog društva. A to ne može biti dobro niti za čovjeka niti za umreženo društvo.

LITERATURA

- Campbell, Richard, Martin, Christopher and Fabos, Bettina (1999): *Media nad Culture, An Introduction to Mass Communication*. Boston-New York: Bedford/St. Martin's
- McQueen, David (2000): *Televizija, medijski priručnik*, Beograd, Clio
- Castells, Manuel (2000): *Uspon umreženog društva*, Zagreb, Golden marketing
- Borges, Jorge Luis (1990): *Usmeni Borhes*, Beograd, Izdavačko preduzeće Rad
- Chomsky, Noam (2001): *Mediji, propaganda i system*, Zagreb, Biblioteka Čvorak
- Kellner, Douglas (2005): *Medijska kultura*, Beograd, Clio
- Fejzić, Fahira (2004): *Medijska globalizacija svijeta*, Sarajevo, Promocult, GIK "OKO"
- Herman S. Edward, McChesney W. Robert (2004): *Globalni mediji*, Beograd, Clio

Summary

Development of the network society brought in some new elements into our lives. One of these is the breakdown of a biological cycle changing our conception of the working time and working years, as well as our attitude towards death. All this should not be viewed as a negative phenomenon, rather as a realistic occurrence having consequences that are already visible.

Key words: network society, media, technology, time, biological cycl^{us}